

ҚАРАҚАБАДАН ТАБЫЛҒАН ҚОБЫЗ

Alkuat KAZAKBAEV*

Түйіндеме

Қарақаба қорғанынан табылған ортағасырлық түркі халықтарының құнды жәдігерлерінің бірі болып табылатын музыкалық аспаптың қазіргі таңдағы қобыздың бірегейі екендігі жайында жазылған.

Кілт Сөздері: Қобыз, Түркілер, Қорған, Музыкалық Аспап.

KARAKABA'DA BULUNAN KOPUZ

Özet

Bu çalışmada Karakaba Kurganında bulunan ve Türk halklarının eski çağlara ait değerli miraslarından biri olarak kabul edilen müzik aletinin aslında günümüzdeki kopuzun bir türü olduğu belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kopuz, Türkler, Kurgan, Müzik Aleti

KOBYZ FOUND IN KARAKABA

Abstract

In the article it is written about kobyz found in a burial mound in Karakaba that is the valuable musical instrument of Turkic people of middle ages.

Key Words: Kobyz, Turks, Burial Mound, Musical Instruments.

Түркі әлемінің елеулі оқиғаларының бірі - қазақ Алтайында соңғы жылдары табылған жаңа деректер, атап айтқанда қорғандардан табылған музыкалық аспаптар мен құнды жәдігерлер. Халықаралық Түркі академиясы ұйымдастырған археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесінде бір емес бірнеше музыкалық аспаптар мен аспаптардың нақты бөлшектерінің жатқан жері анықталды. Қарақаба қорғанындағы ортағасырлық түркі халықтарының құнды жәдігерлерін археолог Зейнолла Самашев тапты. Қарақаба - теңіз деңгейінен 1200 метр биікте жатқан Алтайдағы мәдени және тарихи ескерткіштер кешені [Самашев, Чотбаев, 2012: 280-292].

Зерттеу жұмыстарының нәтижесінде 2014 жылы бүгінгі таңда теңдесі жоқ, ысқышпен орындалатын аспап – көне түркілердің жақсы сақталған қобызы табылды.

Обалардан табылған музыкалық аспаптар мен құнды жәдігерлер ортағасырлық түркі халықтарының әлеуметтік жүйесінің күрделілігін, сонымен қатар қоғамның біліктілігі мен зиялылығының жоғары деңгейін көрсетеді. Қорымдар біздің заманымыздың VII-IX ғ.ғ. жатады.

Бұл қорымдар Түркі заманындағы даңқты қолбасшылардың, жауынгерлердің, абыздардың жерленген қорғандары екенін табылған жәдігерлер мен мәйіттердің әспеттеп

---

* Uzm. Arş. Gör., Kazakistan Devlet Sanatçısı, Kopuzcu, Bestekar; Kazak Güzel Sanatlar Devlet Üniversitesi, Korkut Ata İlmî Araştırma Enstitüsü / KAZAKİSTAN, el – mek: alkuatkazakbaev@mail.ru

жерленуінен және жерлеу рәсімдерінің ерекшеліктерінен байқауға болады. Қазба жұмыстарының нәтижесінде қорымдардың архитектуралық орналасуындағы жерлеу рәсімінің ерекшеліктері: қорымды жанамалай соққан жертөле және негізгі кіреберістегі жылқыға арналған жерлеу орындары. Жанамалай қорғанда бастары шығысқа қаратылып жерленген адамдар мен олардың керекті құралдары жерленген. Барлығы әскери адамдар десе болады. Бұл арнайы зерттеуді қажет етеді. Олардың қасына қылыш, найза, сауыт, дулыға секілді ер қаруы бес қару түгел қойылған.

Ең таңқаларлығы, жауынгерлердің қасына музыкалық аспаптары да бірге жерленген.

3. Самашев көп қорғандардың ішінен төртінші қорғаннан музыкалық аспаптың қалдығын тапқан (1- сурет). Дәлірек айтсақ, музыкалық аспаптың мойын тұсының бас жағының бөлшегі.

1- сурет

Ағаштан жасалған, ішек тартылатын үш құлақ бұрауы мен мойнының бас жағы бар музыкалық аспап жауынгердің сол қолының шынтағының тұсында, қорамсақтың астынан шыққан. Мойнының жанында жатқан ағаш шыбық аспаптың ысқышы болуы мүмкін. Қалған екінші бөлігінің әбден шіріп, жатқан жеріне жабыса бірігіп, сіңіп кеткендігіне байланысты аспапты толық қалпына келтіру мүмкін болмаған.

Онбінші қорғаннан табылған музыкалық аспаптың мойыны ұзын. Музыкалық аспап қорамсақтың оң жағында, жіліншіктің үстінде жатқан. Пішіні қайық тәріздес, сопақтау келген. Төменгі жағындағы шанағы ойылып жасалған.

Он екінші қорғаннан табылған ішекті музыкалық аспап жауынгермен бірге жерленген заттардың ең маңыздысы болып табылады (2- сурет). Ол ағаштан жасалған. Аспап жауынгердің сол жағында және сәл жоғарырақ, жауынгердің темір семсерінің қолмен ұстайтын тұсының астында орналасқан күйде табылды. Мойыны мен екі құлақ бұрауы бар, бас жағы анық көрінеді. Шанағы дөңгеленген, ожау тәріздес терең ойығы бар. Ожау тәріздес шанақтың түбінде сыртқа шығыңқыраған тесігі бар ағаш бар, бұл ішектерді керіп тартуға арналған.

(2- сурет).

Бастарына ауқымды кешен тұрғызып, әспеттеп, музыкалық аспаптарымен, бүкіл қару-жарақтарымен қоса жерленуі – ол адамдардың тарихи орны мен түркі қоғамындағы рөлінің маңыздылығын көрсетеді. Ол – жерленген жауынгер-музыканттарға көрсетілген құрмет және жауынгер-музыканттардың мәртебесінің биіктігінің белгісі.

Қарақабда қорғанынан табылған жауынгер-музыканттың бассүйегін тірі кезінде шеңбер егіп ойған (трепанация). Ойылған сүйектің шеңбер тесігінің айналасына қайта сүйек біткен, яғни медициналық әдістерден кейін адам тағы да өмір сүрген. Сүйекті мүлдем кесіп алып тастаған соң, бассүйектің ішкі жағынан жұқа қабықша болып сүйегі қайта өскен болуы да мүмкін. Қалай болғанда да көне түркілердің адамға мұндай жоғары деңгейде медициналық әдістерді қолдануы бақсылардың да қасиеттерінің белгісі – ауруды емдеу, басқа тылсым күштермен айкасып, ауруды көшіруінің, емдеу қасиетінің күштілігінің көрінісі. Бассүйектердегі көне отаның іздері ортағасырлық түркі халықтарының абыздары мен бақсыларының қоғамдық рөлі және атқарған қызметтері туралы тың мағлұматтар береді.

Жерленгендер тірі кезінде бір жағынан өз қоғамының, түркі дәуірінің мемлекетті басқару жүйесінде алар орны биік болған абыздар, екінші жағынан діни қызметкерлері, наным-сенімдерінің көрнекті өкілі болған бақсылар болуы мүмкін. Түркілік өркениеттің қалыптасуында бұлардың еңбегі елеулі. Олар рухани-мәдени тұтастықты құрап, дүниетаным мен адами қасиеттердің жаңа мазмұндарын қалыптастыруға ұмтылған. [Кляшторный, Савинов, 2005: 346]. Қоғамдағы рөлі мен қызметі жоғары болған. Осының бәрі қорғанның құрылысының күрделілігі мен ішінде табылған сан-алуан бұйымдардан көрініп тұр.

Қару-жарақтарды бірге жерлеу сол дәуірдің әскери рухын беретін көрініс деп қабылдасақ, ал музыкалық аспаптар (әр түрлі пішінде), әрине, көнетүркілік көшпенділер қоғамының рухани дамуының айрықша ерекшелігін, атап айтқанда адам өміріндегі

музыканың ролі мен жерленгердердің музыкалық дарынының жоғары болғанын, түркілерде музыкалық аспаптардың басқа да түрлері болғанынан хабар береді.

Қарақабдан табылған ішекті музыкалық аспаптардың ішінде ыспалы аспаптың – қобыздың болуы музыканттардың атрибуттарының ішіне кіретін ең басты құралы және жауынгердің кәдімгі күнделікті, міндетті түрде қолданатын бұйымдарының бірі болып табылатынын аңғартады.

Қобыз аспабын тапқан археолог З.Самашев, аспапты қайта жасап қалпына келтіру туралы, оны зерттеп, дауысын шығаруға құштарлықпен ниет білдірді. Мұның себебін осы уақытқа дейін өзі тапқан музыкалық аспаптардың ешқайсысын сақтап қалуға мүмкіншілігі болмағандығымен түсіндірді. Халықаралық Түркі академиясының президенті Дархан Қыдырәлі мырза мен археолог Зейнолла Самашевтың тапсырысымен бұл тарихи жұмысты танымал қобыз жасаушы шебер, І-ші Республикалық ұлттық аспаптар жасайтын шеберлер конкурсының «Дана қобыз» номинациясы бойынша Ықылас Дүкенұлы атындағы І-ші орын иегері – Қанат Қазақбаев абыроймен атқарып шықты (3- сурет). Жауынгермен бірге жерленген қобыз қайта қалпына келтірілген соң академияның Түркі музейіне қойылды.

(3- сурет).

Аспаптың пішіні жағынан қазіргі қолданыста жүрген музыкалық аспаптардың бірнешеуіне ұқсас ортақ тұстары бар. Сыртқы пішіні жағынан ребаб, икиль мен кеманчаға ұқсас. Табылған қобыз аспабы рабаб пен кеманнан басқа, тіпті үні жіңішке, әрі нәзік қытай халқының пипа, эрху аспабына да ұқсайды. Бұл аспаптарды да қытайлар көшпенді түркі тайпаларынан қабылдаған.

Қобыздың екі құлақ бұрауы, шанағы, мойны, жалпы пішіні жақсы сақталған. Бір таңқаларлығы – қобыздың ұзындығы қазіргі таңдағы қазақтардың қолданып жүрген қобыздарының ұзындығымен дәлме-дәл бірдей. Шанағына тері тартылып, жанынан табылған ысқыштың ұзындығынан артығырақ жасалған ысқышпен ысқанда қою, қобызға тән қоңыр, өте әсерлі мистикалық төмен дыбысты үн шығарды. Аспаптың жанынан, жауынгердің қылышының қасынан табылған ысқышты алып қарғанда осы аспаптың түркі халықтарының музыкалық аспаптары ғана емес, сонымен қатар Еуропаның скрипка, қытайдың коңху, эрху, корейдің ысқышпен де орындалатын жетігені – каягым аспаптарының да бастауы екеніне көзіңіз жетеді. Осыған дейінгі обалар мен қазбалардан, үңгірлерден табылған музыка аспаптарына ұқсас тұстары бар, ерекше, яғни ішекті аспаптардың ішіндегі ысқышпен орындалатын қобыз аспабы екендігін боздаған, аңыраған дауысы дәлелдеп, барлық күмәнді сейілтті. Бұл қобыз - Қарақабаның сұлу табиғатына сән берген, аспанмен таласа бой көтерген, киелі мекенді айнала қоршаған ағаштан – «қарағайдың түбінен қайырып алған қобыз».

Бұл деректердің зерттелуіне және жарыққа шығуына Халықаралық Түркі академиясының президенті, тарих ғылымдарының докторы Дархан Қуандықұлы Қыдырәлінің тікелей мұрындық болуы үлкен абырой болды. Қазба жұмыстары Халықаралық Түркі академиясының қаржыландыруынан бастау алып, қобыз табылған қорымнан жауынгердің бес қаруы табылды. Бұл тарихи оқиға 2015 жылы Халықаралық Түркі академиясының ұйымдастыруымен 18-21 тамыз аралығында Шығыс Қазақстан облысы, Қатонқарағай ауданының Берел ауылы маңындағы құнды жәдігерлер табылған Қарақабан жазығында өткен «Алтай – алтын бесік» атты халықаралық экспедицияға ұласты. Экспедицияға бірқатар мемлекеттерден, атап айтқанда, Әзірбайжанның археология және этнография институтынан, Қазақстанның Ә.Х.Марғұлан атындағы археология институтынан, Қырғызстанның «Манас» қырғыз-түрік университетінен, А.Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университетінен басшылар мен білікті мамандар, танымал археолог-ғалымдар, сондай-ақ бірқатар шетелдік және қазақстандық жетекші БАҚ басшылары қатысты. Ашық аспан астында көрме ұйымдастырылып, археологиялық қазба жұмыстарынан табылған олжалар қатысушылар назарына ұсынылды. Олардың ішінен жаужүрек бабалар тұтынған қылыштың қынабы, қорамсақ және садақтың бөлігі айрықша көз тартқызып, қорамсақтың сан ғасыр бойы бүлінбей сақталғанына археологтардың өзі таңдай қақты. Сонымен қатар, осы жерден табылған қобыз аспабы таныстырылды. Ғалымдар «Қорқыт Ата кітабы» мен «Оғызнамеде» қобыз бен қолша қобыз туралы айтылғанын тілге тиек етті, іс-шара қорымнан табылған Түркі дәуірінің қобызының қоңыр үнімен жалғасты.

Ежелгі түркілердің көне музыкалық аспаптарын алғаш жіктеген профессор Б.Сарыбаев ежелгі аспаптардың шығу кезеңі V-VII ғасырларды қамтиды деп жазды. Қарақабдан табылған қобыздың қолданылған уақыты ғалымның айтқан мезгіліне сәйкес келеді. Осы күнге дейін қазақ жерінде, моңғол Алтайында, Қытайдың ШҰАА-да, Шығыс Еуропа мен Ресейде, Украинада жүргізілген қазба жұмыстарынан музыкалық аспаптардың табылуынан көнетүркі халықтарының мәдени өмірі мен рухани даму жүйесінде музыканың ең маңызды роль атқарғанын, оның ішінде қобыз аспабының жоғарғы орын алғанын аңғаруға болады [Гершкович, 2011: 40-50].

Түркі өркениетінің Қытай, Европа, Азия кеңістігіндегі музыка мәдениетінің дамуына тигізген игі ықпалы тарихтан белгілі. Тарих бетінде белгісіз болған, жер қойнауында сан ғасырлар бойы сырын ашпай жатып қалған қобыз аспаптары табылған сәттер баршылық. Бағзы заманнан бері түркі жұртының айналасын қоршаған елдердің ән айтуы, аспаппен қосылып жырлауы алғашқы кезде қобыздың үнімен көмкерілгені ақиқат. Бұған дейін Алтайда Пазырық қорғанындағы (б.э.д. IV ғ.) қазбаларда табылған ежелгі музыка аспабын археолог С. Руденко алты ішекті арфа пішініне келтіріп реконструкциялаған. [Руденко, 1953: 402]. Ал, ғалым В.Басилов, Пазырық қорғанынан С. Руденко тапқан «сақ арфасын» керілген қылмен тартылатын аспап екендігін және дәл осының қазақ қобызы мен орыс гудогының негізін қалаушысы екендігін жорамалдаған.

Бұл музыкалық аспап қазіргі таңда Еуразия кеңістігінде кең таралған музыкалық аспаптардың ерекшеліктерін бойына сақтаған ішекті-ыспалы аспаптардың VII-VIII ғ.ғ. түркі дәуіріндегі байырғы түрі – қазақтың қобызы.

Әдебиеттер

ГЕРШКОВИЧ Я. П. (2011). Спадщина Коркута в половецькому середовищі північного Причорномор'я // Археологія. Київ, №1.

КЛЯШТОРНЫЙ С. Г., САВИНОВ Д.Г. (2005). Степные империи древней Евразии. СПб.: Филологический факультет СПбГУ.

РУДЕНКО С. И. (1953). Культура населения Горного Алтая в скифское время. М. Л.: Наука.

САМАШЕВ З. С., ЧОТБАЕВ А. (2012) Древнетюрский воин-музыкант из Казахского Алтая// Средневековая городская культура и кочевая цивилизация бассейна реки Урал. Уральск.